

БУР'ЯН

Роман

I

За кілька перегонів до станції Ганівка Давидові Мотузці вперше після міста та казарми степ війнув просто в лице міцним духом землі та рум'яних щік з морозу, з ранку, сонячно-го, осіннього.

Це на якійсь глухій станції у вагон увалилася ціла юрба дівчат. Либонь, з буряків. Бо у вікно бачить Давид — на станції цілі кучугури навалено їх, і ще підвозять, скидають. А в дівчат — клуночок у кожної. Вони в чорних стареньких свитах, у брудних спідницях з полотна сирового й босі.

А обличчя в усіх обвітрені, смагляві, з пошерхлими од вітру губами.

Як зайшли у вагон, збились, несміливі, і стояли в проході. У кожної в пучці — квиток.

Давид аж зрадів, наче сестру рідну між них побачив. Посунувся — дав місце одній, а тоді ще звернувся до якогось громадянина, що лежав на лавці насупроти, і попрохав його сісти. Бо вагон це не спальний, мовляв, а в дівчат ось, може, й ноги болять. Той нехотя спустив ноги з лави. Сіли дівчата там. Тісненько — усі порозміщалися. Лише одна стояла біля вікна й задумливо дивилася крізь скло.

Поїзд рушив. До скла аж обличчям притулилася. А повз очі — водокачка, телеграфні стовпи, по дорозі вози з буряками. Миг повз очі.

Давид витяг кисет і закурив. А тоді до дівчат:

— Звідки це ви, дівчата?

— З буряків їдемо. Отут були, в радгоспі, — це кирпатенька, найбільовіша, мовила. А очима стрибнула з парубкового обличчя на будьонівку його, знов на обличчя й додала: — А це їдемо додому. Вирвалися ще за тепла на молотьбу. А обмолотилися, буряки стали копати та й докопалися — учора думали, що й попадаємо з ногами: морозище ж отакій, а ми босі.

Подивився Давид на їхні ноги червоні, похитав головою й нічого не сказав. А потім, по паузі, спитав, чи хоч додому ж їм недалеко.

БУР'ЯН

Роман

I

За кілька перегонів до станції Ганівка Давидові Мотузці вперше після міста та казарми степ війнув просто в лице міцним духом землі та рум'яних щік з морозу, з ранку, сонячно-го, осіннього.

Це на якійсь глухій станції у вагон увалилася ціла юрба дівчат. Либонь, з буряків. Бо у вікно бачить Давид — на станції цілі кучугури навалено їх, і ще підвозять, скидають. А в дівчат — клуночок у кожної. Вони в чорних стареньких свитах, у брудних спідницях з полотна сирового й босі.

А обличчя в усіх обвітрені, смагляві, з пошерхлими од вітру губами.

Як зайшли у вагон, збились, несміливі, і стояли в проході. У кожної в пучці — квиток.

Давид аж зрадів, наче сестру рідну між них побачив. Посунувся — дав місце одній, а тоді ще звернувся до якогось громадянина, що лежав на лавці насупроти, і попрохав його сісти. Бо вагон це не спальний, мовляв, а в дівчат ось, може, й ноги болять. Той нехотя спустив ноги з лави. Сіли дівчата там. Тісненько — усі порозміщалися. Лише одна стояла біля вікна й задумливо дивилася крізь скло.

Поїзд рушив. До скла аж обличчям притулилася. А повз очі — водокачка, телеграфні стовпи, по дорозі вози з буряками. Миг повз очі.

Давид витяг кисет і закурив. А тоді до дівчат:

— Звідки це ви, дівчата?

— З буряків їдемо. Отут були, в радгоспі, — це кирпатенька, найбільовіша, мовила. А очима стрибнула з парубкового обличчя на будьонівку його, знов на обличчя й додала: — А це їдемо додому. Вирвалися ще за тепла на молотьбу. А обмолотилися, буряки стали копати та й докопалися — учора думали, що й попадаємо з ногами: морозище ж отакій, а ми босі.

Подивився Давид на їхні ноги червоні, похитав головою й нічого не сказав. А потім, по паузі, спитав, чи хоч додому ж їм недалеко.

Та так, із Зачепилівки вони, Щербанівського району. О, то це, виходить, вони зовсім земляки: він теж щербанівський з Обухівки. Знають Обухівку.

— Були з нами й на буряках обухівські, душ кілька було, — сказала одна з дівчат, звела обличчя на червоноармійця: — От, може, знаєте — Яким, що на гармонії грає, потім таранкуватий один. А з дівчат — Галька і Христя. А то — не знаю тих.

— Це Христя ота, що співає гарно? І зовсім вона не обухівська! — озвалась якась.

А Давид враз насторожився: Христя?

Та перша дівчина аж плечима знизала:

— Авжеж — «не з Обухівки!» Чи я ото не знаю? Прийшли вони, а ми саме жито добивали. Ще Христя ота про банду розповідала. То ж у них в одну ніч семеро коней з лук завели. І їхню взято коняку. Ще плакала, пам'ятаю.

Давид схвильовано:

— Така русява дівчина? Невисока?

— Невисока. А на шиї в неї шрам: колись іще, як денікінці були, — од нагайки.

— Так! — аж одхилився, і на обличчі біль у нього. Тиша. Десь за перегородкою, в другому купе, чути голоси було глухо. А внизу колеса ритмічно: так-так, так-так. Так. На шиї шрам — вона, значить, сестра Христя.

— І коней не знайшли?

— Ні, як крізь землю пішли всі семеро. Одного злодія піймали були з конем аж під Полтавою на ярмарку. З Огирівських хуторів сам. Хотіли самосуд над ним учинити. А він став проситися: всіх, каже, викажу, усю банду, тільки щоб не вбивали. Ну, а тут міліція на ярмарку — його й заарештували. В тюрмі тепер.

— Може, в тюрмі, а може... Хіба тепер тюрма! Подержать місяць та й додому випустять, — додала друга з дівчат і одвела погляд убік.

— А коней нема, — це — Давид.

Він замовк і схилив голову. А очі вронив на ноги дівчатам, порепані й червоні. І було — думка проповзла:

«Може, і вона десь боса отак на морозі?» А потім батьки згадалися. Як це бути без коняки? Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася. Без тягла ж — як без рук. А земля далеко, за десять верстов. Що ти на ній робитимеш голими руками! І чого згадалося те? Уривок з листа з дому, ще повесні; не-

Та так, із Зачепилівки вони, Щербанівського району. О, то це, виходить, вони зовсім земляки: він теж щербанівський з Обухівки. Знають Обухівку.

— Були з нами й на буряках обухівські, душ кілька було, — сказала одна з дівчат, звела обличчя на червоноармійця: — От, може, знаєте — Яким, що на гармонії грає, потім таранкуватий один. А з дівчат — Галька і Христя. А то — не знаю тих.

— Це Христя ота, що співає гарно? І зовсім вона не обухівська! — озвалась якась.

А Давид враз насторожився: Христя?

Та перша дівчина аж плечима знизала:

— Авжеж — «не з Обухівки!» Чи я ото не знаю? Прийшли вони, а ми саме жито добивали. Ще Христя ота про банду розповідала. То ж у них в одну ніч семеро коней з лук завели. І їхню взято коняку. Ще плакала, пам'ятаю.

Давид схвильовано:

— Така русява дівчина? Невисока?

— Невисока. А на шиї в неї шрам: колись іще, як денікінці були, — од нагайки.

— Так! — аж одхилився, і на обличчі біль у нього. Тиша. Десь за перегородкою, в другому купе, чути голоси було глухо. А внизу колеса ритмічно: так-так, так-так. Так. На шиї шрам — вона, значить, сестра Христя.

— І коней не знайшли?

— Ні, як крізь землю пішли всі семеро. Одного злодія піймали були з конем аж під Полтавою на ярмарку. З Огирівських хуторів сам. Хотіли самосуд над ним учинити. А він став проситися: всіх, каже, викажу, усю банду, тільки щоб не вбивали. Ну, а тут міліція на ярмарку — його й заарештували. В тюрмі тепер.

— Може, в тюрмі, а може... Хіба тепер тюрма! Подержать місяць та й додому випустять, — додала друга з дівчат і одвела погляд убік.

— А коней нема, — це — Давид.

Він замовк і схилив голову. А очі вронив на ноги дівчатам, порепані й червоні. І було — думка проповзла:

«Може, і вона десь боса отак на морозі?» А потім батьки згадалися. Як це бути без коняки? Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася. Без тягла ж — як без рук. А земля далеко, за десять верстов. Що ти на ній робитимеш голими руками! І чого згадалося те? Уривок з листа з дому, ще повесні; не-

зграбними літерами Петрик виводив, а батько, мабуть, проказував синові вістку радісну: старого коня продали та молодого купили, хліборобами тепер будуть, — писали. І весело Давидові було тоді, і, мов живий, батько тоді був виткнувся з-за листа: завжди похмурий, а то всміхнувся на хвильку й примружив око до сина весело: «То так, сину; а без коня без доброго, вважай, — не хлібороб». Е-е, не примружить тепер очей батько до сина, не скаже весело. Мабуть, такий журний, ще, мабуть, дужче посивів.

Десь далеко й глухо кондуктор квитки питав до Вербівки. Дівчата підвелися.

І Давид кинувся:

— Що, встаєте?

— Та ми до Вербівки брали квитки, бо до Ганівки ж дорого. А тут уже свої краї — пішки підемо. Нам аби на ніч. Прощай!

— Ідіть здорові!

Поїзд стишився і став. Давид до вікна підвівся й байдуже дивився: на пероні з осик тихо падало листя жовтаве, чоловік у червонім картузі вдарив у дзвінок двічі, пройшли дівчата юрбою по перону за станцію. І бачив — пішли дорогою, що по ній стовпи телефонні вдалину побігли.

І коли рушив поїзд, Давид іще стояв біля вікна й дивився в степ. Ген-ген дівчата ті. Вдалині у вибалку руде село. А то куди не глянь — зелено, чорно... латка біля латки — чорно, зелено...

І подумав Давид:

«А як же це батько й ті шість?»

II

Від станції Ганівка до Обухівки двадцять п'ять верстов. І все степом. Повилась дорога поміж чорних ріль та латок зеленої озимини, коліями зрізана. А обіч уздовж неї — стовпи вдалину. І вітер осінній так тоскно гуде вгорі в телефонних дротах. Вітер та он галок зграя: вітер їх гонить, як ото жменю зерна, сіючи, кинуть на вітрі, — а то куди оком не кинь — степ, пусто. Вдалині манячили хутори. Іде Давид по дорозі, ступає широко. Усіма грудьми п'є, захиляючись, терпке, як терен зеленуватий, осіннє степове повітря. І, либонь, хмеліє від нього: очі якомось аж затуманились, розкриті обвітрені уста. А рукою збив будьонівку на потилицю та тільки головою тріпнув.

— Ех!

зграбними літерами Петрик виводив, а батько, мабуть, проказував синові вістку радісну: старого коня продали та молодого купили, хліборобами тепер будуть, — писали. І весело Давидові було тоді, і, мов живий, батько тоді був виткнувся з-за листа: завжди похмурий, а то всміхнувся на хвильку й примружив око до сина весело: «То так, сину; а без коня без доброго, вважай, — не хлібороб». Е-е, не примружить тепер очей батько до сина, не скаже весело. Мабуть, такий журний, ще, мабуть, дужче посивів.

Десь далеко й глухо кондуктор квитки питав до Вербівки. Дівчата підвелися.

І Давид кинувся:

— Що, встаєте?

— Та ми до Вербівки брали квитки, бо до Ганівки ж дорого. А тут уже свої краї — пішки підемо. Нам аби на ніч. Прощай!

— Ідіть здорові!

Поїзд стишився і став. Давид до вікна підвівся й байдуже дивився: на пероні з осик тихо падало листя жовтаве, чоловік у червонім картузі вдарив у дзвінок двічі, пройшли дівчата юрбою по перону за станцію. І бачив — пішли дорогою, що по ній стовпи телефонні вдалину побігли.

І коли рушив поїзд, Давид іще стояв біля вікна й дивився в степ. Ген-ген дівчата ті. Вдалині у вибалку руде село. А то куди не глянь — зелено, чорно... латка біля латки — чорно, зелено...

І подумав Давид:

«А як же це батько й ті шість?»

II

Від станції Ганівка до Обухівки двадцять п'ять верстов. І все степом. Повилась дорога поміж чорних ріль та латок зеленої озимини, коліями зрізана. А обіч уздовж неї — стовпи вдалину. І вітер осінній так тоскно гуде вгорі в телефонних дротах. Вітер та он галок зграя: вітер їх гонить, як ото жменю зерна, сіючи, кинуть на вітрі, — а то куди оком не кинь — степ, пусто. Вдалині манячили хутори. Іде Давид по дорозі, ступає широко. Усіма грудьми п'є, захиляючись, терпке, як терен зеленуватий, осіннє степове повітря. І, либонь, хмеліє від нього: очі якомось аж затуманились, розкриті обвітрені уста. А рукою збив будьонівку на потилицю та тільки головою тріпнув.

— Ех!

Ще кілька день тому — де це було? В Азії. На станції Ташкент стояв у черзі за квитком між узбеками якийсь собі демобілізований червоноармієць Давид Мотузка — і от іде по дорозі на Обухівку. Чи йде, чи сниться.? Аж усміхнувся. А в очі степ долиною дивиться, хоче спитати, та — німий. «А що, Давиде, тьохнуло?» І хоч німий, чує його Давид. Він роблено хмуриться, потім усміхнувся: «Ще питає: «тьохнуло!» Ну, а як тебе та не любити, як от дивлюсь у долину твою і бачу в ній цілий світ новий. Що про нього віки лиш марили, що його ще ніде не було. Хіба на зоряних гонах на якійсь із інших планет. Ех, і люблю ж тебе!»

За хуторами дорога зламалась коліном і повилась на Щербанівку. Уздовж неї й стовпи потягли дроти. А глухенька доріжка поміж хат покрутилася хуторами. Це — Давидова. Ну, та він нею теж тільки до хатки, до он тієї крайньої, а там навпростець піде на економію, колишню ганівську.

За хутором уперше стали попадатися орачі.

Це ще хуторянські землі, а як рів перейшов — колишні економічеські степи пішли, тепер обухівські. Тут теж де-не-де на гонах поволі плуганили орачі волами по облогах. А тільки далеко од дороги, — звертати не хотілося, бо й так уже підбився. Хай, он уже, під самою економією, оре хтось, — заїде Давид до нього, закурить і відпочине трохи.

А й земля ж тут добренна! — чорнозем, аж масний. І пахне так якось знайомо рілля свіжо-осіння парубкові. Як пахла й тоді, в давнину, коли ще хлоп'ям до пана в погоничі на осінь ставав.

...Три осені був у строку саме під війну германську. Малий був, замурзаний, а очі з-під волосся чорного, кучерявого як вишні дві стиглі. Любили його в дворі і наймити, і австріяки полонені. (На роботі їх було душ двадцять). Все пісні, бувало, їм заспівай. А Давид співливий був. Цілі дні на полі ж, на оранці, — воли поганяє й співає. Сам і пісень складав: то про наймитасиротину, то про солдата, пораненого в окопах, то про австріяків, що на чужину їх занесло на далеку. Бувало, увечері, як з роботи повернеться та після вечері отак, перед святом, як заспівають у сутінях: «Чуєш, брате мій...», — хлопець зазіміє, а очі туманом застелить. Журно Давидкові тоді. А журавлі все «кру, кру»...

У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на ймення Стах. Залюбився в пісні він хлопцеві сердечні. Бувало, каже:

Ще кілька день тому — де це було? В Азії. На станції Ташкент стояв у черзі за квитком між узбеками якийсь собі демобілізований червоноармієць Давид Мотузка — і от іде по дорозі на Обухівку. Чи йде, чи сниться.? Аж усміхнувся. А в очі степ долиною дивиться, хоче спитати, та — німий. «А що, Давиде, тьохнуло?» І хоч німий, чує його Давид. Він роблено хмуриться, потім усміхнувся: «Ще питає: «тьохнуло!» Ну, а як тебе та не любити, як от дивлюсь у долину твою і бачу в ній цілий світ новий. Що про нього віки лиш марили, що його ще ніде не було. Хіба на зоряних гонах на якійсь із інших планет. Ех, і люблю ж тебе!»

За хуторами дорога зламалась коліном і повилась на Щербанівку. Уздовж неї й стовпи потягли дроти. А глухенька доріжка поміж хат покрутилася хуторами. Це — Давидова. Ну, та він нею теж тільки до хатки, до он тієї крайньої, а там навпростець піде на економію, колишню ганівську.

За хутором уперше стали попадатися орачі.

Це ще хуторянські землі, а як рів перейшов — колишні економічеські степи пішли, тепер обухівські. Тут теж де-не-де на гонах поволі плуганили орачі волами по облогах. А тільки далеко од дороги, — звертати не хотілося, бо й так уже підбився. Хай, он уже, під самою економією, оре хтось, — заїде Давид до нього, закурить і відпочине трохи.

А й земля ж тут добренна! — чорнозем, аж масний. І пахне так якось знайомо рілля свіжо-осіння парубкові. Як пахла й тоді, в давнину, коли ще хлоп'ям до пана в погоничі на осінь ставав.

...Три осені був у строку саме під війну германську. Малий був, замурзаний, а очі з-під волосся чорного, кучерявого як вишні дві стиглі. Любили його в дворі і наймити, і австріяки полонені. (На роботі їх було душ двадцять). Все пісні, бувало, їм заспівай. А Давид співливий був. Цілі дні на полі ж, на оранці, — воли поганяє й співає. Сам і пісень складав: то про наймитасиротину, то про солдата, пораненого в окопах, то про австріяків, що на чужину їх занесло на далеку. Бувало, увечері, як з роботи повернеться та після вечері отак, перед святом, як заспівають у сутінях: «Чуєш, брате мій...», — хлопець зазіміє, а очі туманом застелить. Журно Давидкові тоді. А журавлі все «кру, кру»...

У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на ймення Стах. Залюбився в пісні він хлопцеві сердечні. Бувало, каже:

— Співай, хлопче. Най серце за неправду болить змалечку. Виростеш — бунтар будеш!

Вони й на степ виїздили орати завжди вдвох. Давидко коли поганяє, а Стах за плугом борозною йде і щось розповідає. Про родину свою, про інші краї, про минуле. (Дома, в Галичині, він за вчителя був, а потім на війну його забрали, та він передався до полону). Який він був хороший! І знав чисто все, що не спитай: і де земля взялась — не як у школі піп учив, і чому люди бідні є і є багаті, і яке буде колись життя... Бувало, примружить очі, дивиться й каже:

— Отут, де фольварк панський, не буде він панський, бо пана виженете. А самі, наймити, житимете за хазяїв. Земля вся буде ваша, і худоба, і дім, і ще дома такі збудуєте, і сад насадите більший...

Давидко аж оторопів:

— Так пан же не впустить.

— А так, так, — не пускатиме пан, жовнірів визве гніздо та землі боронити. Таж вас сила з сіл. А й жовніри хіба не з села? Хіба то не їхні батьки та брати прийдуть масток брати? На брата, на батька хто зведе рушницю?

Очі горять у Стаха, горять у Давидка. Хоч і мале воно, хоч і замурзане.

— Товаришу, дай закурити!

Давид аж кинувся.

— Будь ласка, якщо є.

Воли парубчак спинив, виліз із борозни на обліг і стояв у ляхмітті, — зразу видно, що наймит. Давид звернув на стерню й підійшов до орача. Поздоровкався, закурили. Ну, а воли спочинуть тим часом.

— Сідай, товаришу. Це не з служби, бува, не дев'ятсот перший?

— Дев'ятсот перший, еге. А ти не з Обухівки часом?

— Ні, я он з отих хуторів. — Він виступив з-за вола й пужалом ткнув у простір, де за ріллями, за облогами в балці хутір визирає зеленим дахом із червоного, як величезний пук калини, вишневого садка.

Може, чув про Огиря? Так ото служить у нього. А це тут оре. Воно земля й обухівська на папері значиться, то як справа до продподатку дійде, а так — хутірська земля. Потому — далеко страшенно від слободи, за десять верстов не наїздишся, не на-

— Співай, хлопче. Най серце за неправду болить змалечку. Виростеш — бунтар будеш!

Вони й на степ виїздили орати завжди вдвох. Давидко коли поганяє, а Стах за плугом борозною йде і щось розповідає. Про родину свою, про інші краї, про минуле. (Дома, в Галичині, він за вчителя був, а потім на війну його забрали, та він передався до полону). Який він був хороший! І знав чисто все, що не спитай: і де земля взялась — не як у школі піп учив, і чому люди бідні є і є багаті, і яке буде колись життя... Бувало, примружить очі, дивиться й каже:

— Отут, де фольварк панський, не буде він панський, бо пана виженете. А самі, наймити, житимете за хазяїв. Земля вся буде ваша, і худоба, і дім, і ще дома такі збудуєте, і сад насадите більший...

Давидко аж оторопів:

— Так пан же не впустить.

— А так, так, — не пускатиме пан, жовнірів визве гніздо та землі боронити. Таж вас сила з сіл. А й жовніри хіба не з села? Хіба то не їхні батьки та брати прийдуть масток брати? На брата, на батька хто зведе рушницю?

Очі горять у Стаха, горять у Давидка. Хоч і мале воно, хоч і замурзане.

— Товаришу, дай закурити!

Давид аж кинувся.

— Будь ласка, якщо є.

Воли парубчак спинив, виліз із борозни на обліг і стояв у ляхмітті, — зразу видно, що наймит. Давид звернув на стерню й підійшов до орача. Поздоровкався, закурили. Ну, а воли спочинуть тим часом.

— Сідай, товаришу. Це не з служби, бува, не дев'ятсот перший?

— Дев'ятсот перший, еге. А ти не з Обухівки часом?

— Ні, я он з отих хуторів. — Він виступив з-за вола й пужалом ткнув у простір, де за ріллями, за облогами в балці хутір визирає зеленим дахом із червоного, як величезний пук калини, вишневого садка.

Може, чув про Огиря? Так ото служить у нього. А це тут оре. Воно земля й обухівська на папері значиться, то як справа до продподатку дійде, а так — хутірська земля. Потому — далеко страшенно від слободи, за десять верстов не наїздишся, не на-

ходишся, ну, в оренду й здають. А ще як коняки в котрого бідняка немає — погиб, щитай. А хуторянам — подай боже. Огірі, Хоменки, Кипшарі... Ой, треба ще на них вісімнадцятого року! У деякого десятин на двадцять п'ять посіву самого, та випасає товару скільки. Вже ж на долоні не випасеш. От і щитай кругленько — тридцять. Норма! Більше з половини беруть: виоре, засіє. А зіжне другий незаможник, подивиться на копи та тільки потилицю почухає: на плечах за десять верстов не однесеш. Хоч покинь на стерні. Оцим моментом і користуються куркулі. Бувало, за самий продподаток та за який мішок зерна всю норму оддавали. От вищитай, — той же восьмий або десятий сніп...

Він жадібно затягався цигаркою, що стала вже самий вогник, аж по мокрих губах шкварчала. Тоді плюнув, іще попросив на цигарку. Бо сьогодні він пісникує: пізно вчора повернувся з оранки та й не висушив тютюну. Давид дав на другу і сам другу скрутив.

— Погане ти, дружище, розповідаєш.

— Та тут як викласти тобі усе життя наше, ні чорта воно не варте, братухо! — Він чвиркнув крізь зуби і трохи помовчав. А згодом підвів голову і, примруживши око, пильно глянув на червоноармійця.

— А на фронтах воно як там? — спитав чомусь пошепки. Давид відказав, що фронтів нема тепер. Парубок нічого не сказав. Тільки враз одірвав погляд од Давида і опустив очі на ріллю. Заговорив згодом, підвівши очі:

— Ти от повіриш, мій хазяїн — куркуляка ж який: мав сімдесят десятин землі, а тепер — оце приїде дочка з Обухівки, що за голову сільради торік вийшла, за Матюху...

— За Корнія? Що був воєнкомом при волості? — Давида аж смикнуло.

— Ну да. За комуніста. Так він ото дочку в Огіря й схватив собі. Там весілля таке було! З району начальство приїздило, ракети пускали.

Скривив губи парубок в усмішку якусь, і презирливу, і болючу, і ще раз чвиркнув крізь зуби. Задумався. Раптом згадав і підвів обличчя до Давида:

— Да, так я й не доказав. Приїде оце, бувало, в гості та й похвалиться, буває, батькові, що там Миколай Миколайович наступатиме, чи що. Так плюється, не признає. Пробі, якої трясці йому тут треба. Щоб знову різанина пішла? І так, мовляв, життя нала-

ходишся, ну, в оренду й здають. А ще як коняки в котрого бідняка немає — погиб, щитай. А хуторянам — подай боже. Огірі, Хоменки, Кипшарі... Ой, треба ще на них вісімнадцятого року! У деякого десятин на двадцять п'ять посіву самого, та випасає товару скільки. Вже ж на долоні не випасеш. От і щитай кругленько — тридцять. Норма! Більше з половини беруть: виоре, засіє. А зіжне другий незаможник, подивиться на копи та тільки потилицю почухає: на плечах за десять верстов не однесеш. Хоч покинь на стерні. Оцим моментом і користуються куркулі. Бувало, за самий продподаток та за який мішок зерна всю норму оддавали. От вищитай, — той же восьмий або десятий сніп...

Він жадібно затягався цигаркою, що стала вже самий вогник, аж по мокрих губах шкварчала. Тоді плюнув, іще попросив на цигарку. Бо сьогодні він пісникує: пізно вчора повернувся з оранки та й не висушив тютюну. Давид дав на другу і сам другу скрутив.

— Погане ти, дружище, розповідаєш.

— Та тут як викласти тобі усе життя наше, ні чорта воно не варте, братухо! — Він чвиркнув крізь зуби і трохи помовчав. А згодом підвів голову і, примруживши око, пильно глянув на червоноармійця.

— А на фронтах воно як там? — спитав чомусь пошепки. Давид відказав, що фронтів нема тепер. Парубок нічого не сказав. Тільки враз одірвав погляд од Давида і опустив очі на ріллю. Заговорив згодом, підвівши очі:

— Ти от повіриш, мій хазяїн — куркуляка ж який: мав сімдесят десятин землі, а тепер — оце приїде дочка з Обухівки, що за голову сільради торік вийшла, за Матюху...

— За Корнія? Що був воєнкомом при волості? — Давида аж смикнуло.

— Ну да. За комуніста. Так він ото дочку в Огіря й схватив собі. Там весілля таке було! З району начальство приїздило, ракети пускали.

Скривив губи парубок в усмішку якусь, і презирливу, і болючу, і ще раз чвиркнув крізь зуби. Задумався. Раптом згадав і підвів обличчя до Давида:

— Да, так я й не доказав. Приїде оце, бувало, в гості та й похвалиться, буває, батькові, що там Миколай Миколайович наступатиме, чи що. Так плюється, не признає. Пробі, якої трясці йому тут треба. Щоб знову різанина пішла? І так, мовляв, життя нала-